

NEDERLANDSE KINDEREN ±1850 - ±2000

EN DE JOODSE BIJBEL

DEEL EEN

LEO DAENEN F.I.C.

ROTTERDAM 2002

NEDERLANDSE KINDEREN ±1850 - ±2000

EN DE JOODSE BIJBEL

LEO DAENEN F.I.C.

ROTTERDAM 2002

' 1 Inleiding

"Wat leren Nederlandse kinderen van de Joodse Bijbel?" Om deze vraag te beantwoorden is het nodig eerst iets te zeggen over het schoolstelsel in Nederland. "One very distinctive feature of the Dutch education system, which is guaranteed by the Constitution, is the freedom of education. This includes the freedom to found schools (freedom of establishment), the freedom to organise the teaching in schools and the freedom of conviction. In other words, all persons living in the Netherlands have the right to found a school on the basis of their own religion, outlook or educational ideas and to receive state funding. There are certain conditions that have to be met, of course. All new schools must, for instance, have a minimum number of pupils, when they open and in the foreseeable future. (...)

Publicly run schools are governed by the municipal council or by a governing committee appointed by the council. Private schools are run by an association or non-profit-making foundation. Public-authority schools are open to all children regardless of religion or outlook. Private schools can impose their own admission criteria, though most operate a broad admissions policy. Almost two thirds of all children in the Netherlands attend a private school. Most of these are Roman Catholic or Protestant, but there are also Jewish, Muslim, Hindu and Humanist schools as well as non-denominational private schools, which, although they are run by an association or foundation, are not based on a particular belief."¹.

Van belang is ook het feit dat er in Nederland geen bepaalde boeken voor het onderwijs zijn voorgeschreven. Omdat een volledig antwoord op de gestelde vraag zeer veel onderzoek naar allerlei uitgaven zou vragen, waarbij een aantal kwesties bovendien nauwelijks te beantwoorden zou zijn, wordt getracht een verantwoord globaal antwoord te geven. Uitgaan van bijbeluitgaven met een groot aantal drukken is hierbij de eerste stap. Wat de weergave van de eigennamen betreft: In katholieke uitgaven volgde men vroeger de Vulgaatvertaling. Maar in dit artikel wordt de huidige spelling van de eigennamen gevolgd. Als een uitgave b.v. Isaias noemt, wordt dat hier weergegeven als Jesaja.

Voor de volledigheid moet worden opgemerkt dat veel kinderen ook langs andere wegen bijbelkennis opdoen. Verwacht kan worden dat bij de godsdienstlessen bijbelse onderwerpen worden besproken. Ook via godsdienstige wandplaten en aardrijkskundige wandkaarten is er aandacht voor bijbelse onderwerpen². Indien kinderen diensten en vieringen in de kerk bijwonen, horen zij daar doorlopend bijbelteksten. Een aantal liederen zijn geïnspireerd op de Psalmen. In een aantal protestants-christelijke gezinnen vindt tweemaal per dag aan tafel bijbellezing plaats. Daarbij wordt, voor zover bekend, de hele Bijbel gelezen: "Eerste en Tweede Testament", "Oude" en "Nieuwe" Verbond.

Er is nog een verschil: In de katholieke Bijbels zijn opgenomen: Tobit, Judit, 1 en 2 Makkabeeërs, Wijsheid, Wijsheid van Jezus Sirach, Baruch, delen van Daniël en het Gebed van Manasse. Dat werkt door in de kinderbijbels. Over het algemeen hebben deze dezelfde onderwerpen. Maar de geschiedenis van Hagar treft men vooral in de protestantse uitgaven aan³. In vooral oudere katholieke uitgaven wordt de val van de engelen verteld⁴ als inleiding op het verhaal van de slang in het Paradijs.

1. Ahlers p. 7. De volledige gegevens der boeken staan in Bijlage 1.

2. O.a. Van Gorcum's Aardrijkskundekaart bij het Bijbels Onderwijs.

3. Als voorbeelden: de aanduiding van de onderwerpen bij Bijlsma en Ten Have; de bijbeluitgaven van Eykman, Van de Hulst, Ingwersen, Klink, Vreugdenhil en De Vries.

4. Met name Biemans, br. Conrad, Hölscher, Kloostermans, p. Romualdus en de Zusters der Christelijke Scholen van Vorselaar.

Het onderscheid in protestantse en katholieke bijbeluitgaven verdwijnt op het einde van de jaren zestig⁵. Vanaf dan wordt soms op protestantse scholen een katholieke bijbeluitgave gebruikt en omgekeerd.⁶

In verband met de vraagstelling moet specifiek aan de katholieke en protestants-christelijke scholen aandacht worden besteed. Deze gegevens leiden tot de driedeling: de kennis van de Joodse Bijbel die wordt bijgebracht aan kinderen op protestants-christelijke (zie ' 2), katholieke (' 3) en openbare scholen (' 5). In ' 4 wordt aandacht besteed aan uitgaven die niet specifiek katholiek of protestants georiënteerd zijn.

' 2 Protestantse uitgaven

' 2.1 Protestantse Bijbeluitgaven

In de negentiende eeuw waren er protestantse uitgaven die lang stand hielden. Om de invloed van de auteurs te laten zien, wordt aangegeven wanneer de eerste druk van een boek verscheen en wanneer (soms van een ander boek van dezelfde auteur) de laatste druk verscheen.

- Het Kort Begrip der Christelijke Religie (o.a. 1750¹) is in tientallen verschillende uitgaven verschenen tot 1929⁶². In laatstgenoemde druk staat over deze nieuwe uitgave: "het van ouds bekende en bij de Christelijke Gemeente geliefde Kort Begrip van den Christelijken Godsdienst is, behalve de spelling, onveranderd gelijk aan de oorspronkelijke uitgave, op last der vermaarde Dordtsche Synode vervaardigd voor hen, voor wie de Catechismus wat te uitgebreid of te moeilijk is, om in 't hoofd te prenten." In vragen over o.a. de Tien Geboden, de Schepping en de zondeval worden in dikwijls uitvoerige antwoorden heel wat bijbelteksten te leren gegeven. Bijvoorbeeld

13. Vr. Welke voorbeelden moeten wij ons bij dit gebod herinneren? Antw. Het voorbeeld van den Sabbatschender, die op den Sabbat hout gelezen hebbende, op des Heeren bevel gesteenigd werd. Num. 15: 32-36. (enz.)

- A.v.d. Berg (1779¹, 1872⁵³). Opvallend is ook hier de vorm in vraag en antwoord: "Wat schiep God op den eersten dag?" "Wie was Job?" "Wat waren de vrijsteden?" "Hoe oud werd Jozua?" "Hebben wij ook eenige boeken die Salomo geschreven heeft? (Ja, de Spreuken, den Prediker en het Hooglied.)" "Hoe veel koningen regeerden over Juda?" "Hoe gedroeg zich de Koning Aristobulus?"⁷

- I.Prins (1824¹, 1888⁴²). In zijn boekje "voor Eerstbeginnenden" (1825¹, 1873³⁶) is er weer de vraagvorm: "Wie was Job?" "Was Saul een braaf man?" "Wie was Esther?" Aan Esther wordt een hele les gewijd. De auteur schreef ook "voor eenig(s)zins gevorderden" (1824¹, 1888⁴²), "voor meergevorderden" (1824¹; 1886²⁰) en een Leesboek "voor meestgeoefenden" (1827¹, bewerkt 1857³). Dit principe treedt eveneens later op: de fasegewijze kennismaking met de Bijbel.

Tot in de twintigste eeuw blijft de vraagvorm in gebruik en worden er "Opgaven" toegevoegd:

- "Licht op de weg" van L. de Baan (1908¹; na 1952¹⁹): "Teken het kaartje van het land van Israël." "Noem verschillen tussen een kerktoren en de toren van Babel."

5. Conclusie uit het "Rapport van een onderzoek naar Kinderbijbels". Zie Terborgh S 140 = D 101.

6. Terborgh S 140 en 141 = D 102. Bijvoorbeeld M.Bouhuys: AWoord voor Woord@.

7. Citaten uit de 48e druk van 1836.

In de twintigste eeuw beleefden vooral de volgende protestantse auteurs veel drukken:

L. de Baan (1908¹, na 1952¹⁹); W.G. van de Hulst (1918¹, 1994¹⁸); P. ten Have (1932¹, 1990¹⁴); G. Ingwersen, G. 1938/42¹, 1989²³; A. van Selms (1939¹, 1984¹³); J. Vreugdenhil 1948¹, 2000¹⁴; A. de Vries 1938¹, 2001³¹; D.A. Cramer-Schaap 1957¹, 1994³³; G. Evenhuis en N. Bouhuijs (1971¹, 1985³); K. Eykman (1976¹, 2001¹¹).

- L. de Baan is reeds besproken.

- W.G. van de Hulst is een verteller, hij dramatiseert, hij heeft veel eigen tekst, veel over God, Die op een stereotypische manier wordt voorgesteld. Het "Rapport Kinderbijbels" (1972) wil zijn boeken niet langer aanbevelen⁸.

- Van P. ten Have verschijnen tussen 1932 en 1990 diverse bijbeluitgaven die een ruime verspreiding vinden. Hij geeft ook een verantwoording van zijn stofkeuze in zijn "Leerplan".

- "De manier waarop Ingwersen het kind wil aanspreken, verschilt in principe niet veel van de verteltrant van Van de(r) Hulst," zegt het "Rapport Kinderbijbels". De hele aanpak, die aanvankelijk in haar tijd paste, is nu achterhaald⁹.

- Van Selms heeft een manier van schrijven waarbij het bijbelverhaal samenvattend wordt weergegeven. Hij is een van de auteurs die vindt dat de bijbelteksten te moeilijk zijn voor kinderen. Op de een of andere manier zoeken die schrijvers daarvoor een oplossing.

- Vreugdenhil vermeldt dat hij in latere drukken minder moraliserend te werk gaat. Ook dit is een trend die bij andere auteurs gesignaleerd kan worden.

- A. de Vries heeft naast een "Groot Vertelboek" een "Kleutervertelboek". Van dit laatste boek is later een heel nieuwe uitgave verschenen, waarbij ieder deeltje een of meer verhalen weergeeft: een pagina tekst en een pagina illustratie. Van zijn "Groot Vertelboek" (bij de 11e druk al ruim 100.000 exemplaren) verschijnt er eveneens een nieuwe uitgave waarin de illustraties een tekstaanvullende rol hebben. Bij andere auteurs treedt deze trend eveneens op: de illustratie spreekt, zodat er minder woorden nodig zijn om toch de boodschap over te brengen¹⁰.

- In "Bijbelse verhalen voor jonge kinderen" van Cramer-Schaap worden kinderen geïntroduceerd om voor kinderen van onze tijd identificatie mogelijk te maken. Er zijn een aantal andere auteurs die deze werkwijze toepassen om de Bijbel dichter bij kinderen te brengen.

- In "Dromen van vrede" van Evenhuis en Bouhuijs met de ondertitel "Bijbelverhalen voor de jeugd" is er dikwijls een verteller die het bijbelverhaal vertelt. Het "Rapport Kinderbijbels" spreekt lovend over dit werk o.a. vanwege de mogelijkheid tot identificatie door de kinderen nu en de manier waarop het risico van historisering afwezig is¹¹.

- K. Eykman biedt in "Woord voor woord" 86 verhalen uit het Oude Testament. Genesis 1-11 verweeft hij met de vertellingen over de Ballingschap. Door het invoeren van kinderen die luisteren en reageren op het bijbelverhaal maakt hij voor de kinderen van onze tijd nog meer identificatie mogelijk.

8. Terborgh: S 151= D 108.

9. Terborgh: S 114 en 151= D 83 en 108.

10. Terborgh: S 85 en 148= D 66 en 106.

11. Terborgh: S 135-138= D 96-98.

' 2.2 Protestantse uitgaven over de Bijbel

- Het "Leerplan voor de Bijbelse Geschiedenis" van P. ten Have bevat een "Stofindeling" over drie leerkringen. Als voorbeeld: de Schepping wordt drie keer behandeld, Kain en Abel alleen in leerkring 2 en 3, de Ark alleen in de 3e leerkring, enz.

- H. Lankamp verdeelt in het "Leerplan voor de Scholen met den Bijbel" de zeven leerjaren van de Lagere School in vijf "Leerkringen". De verschillende bijbelse onderwerpen krijgen hierbinnen een plaats, variërend van vijf keer (De Schepping) tot één keer (David en Goliath). Zijn stelling is dat "de Bijbelsche geschiedenis in de christelijke school het hoofdvak" is¹².

- Zoals voor de hand ligt, wisselden de opvattingen over (kinder)bijbels in de loop van de jaren. R. Bijlsma (1971) merkt in "Didactiek van de bijbellen" op: "... het duurde nog tot de zestiger jaren, voordat dit leidde tot een voorzichtig experimenteren met gewijzigde methoden hier en daar." In zijn boek geeft hij nauwkeurig de te behandelen onderwerpen aan, zoals: Gen. 27:41 - 28:22, 31, 37, 39-50.

' 2.3 Protestantse uitgaven over godsdienstonderwijs

Binnen het Protestantisme heeft de Bijbel altijd een centrum-positie ingenomen, zeker tot 1965 toen men daarbij vragen ging stellen¹³. In tegenstelling tot de katholieken, waar de katechismus lange tijd het godsdienstonderwijs heeft gedomineerd, is het eigenlijk overbodig om vanuit protestantse godsdienstboeken de plaats van de Bijbel na te gaan. Er waren protestantse "bijbelse geschiedenissen"; deze hoorden meer bij de school, terwijl er "kinderbijbels" waren voor in het gezin¹⁴. De dagopening op de scholen heeft, ook nu nog, een bijbels karakter. Voor het voortgezet onderwijs geldt: "Sinds de jaren zestig is, zowel bij de protestantse als bij de katholieke jongeren, een slinkende belangstelling merkbaar voor de klassieke onderwerpen van het godsdienstonderwijs, namelijk Bijbel, Liturgie, Geloofsleer en Kerkgeschiedenis."¹⁵ Dit neemt niet weg dat er blijkbaar nieuwe benaderingen gevonden zijn om met de Bijbel in contact te komen, zoals de "Strip Bijbel", bijbelse video-banden, een bijbeluitgave op CD-ROM e.d.

' 3 Katholieke uitgaven

' 3.1 Katholieke Bijbeluitgaven

Bij de Katholieken ligt de zaak anders. In de eerste helft van de twintigste eeuw zijn er voor katholieke kinderen: de katechismus en de "bijbelse geschiedenissen". Deze laatste zijn bestemd voor gebruik in school, gezin enz. In vergelijking met de uitgaven van de protestanten zijn er minder bijbeluitgaven van katholieke zijde.

Veel verspreid zijn o.a. de bijbelse uitgaven van R. Businger (1883¹, 1948¹⁹); J. Ecker (1912¹, 1947²); B.C. Kloostermans (1923¹, 1960³⁷); J. Eyckeler (1935¹, 1950⁸, 1955³); C. Biemans (1939¹, 1957¹⁰); fr. Bellarminus = B. Mol (1939¹, 1965⁴/1968¹); A. Timmermans (1965¹, 1978¹⁴); O.E. van Outryve (1984¹, 1986⁷). Ook is er de Kleine Bijbelsche Geschiedenis voor Rooms-Katholieke scholen (1926? 11e druk).

12. Aangehaalde werk 1A, Bijbelsche Geschiedenis, Groningen 1911¹, 1941⁶, p. 23.

13. Van der Ven: Kritische Godsdienstdidactiek p. 385.

14. Terborgh: S 19= D 26.

15. Block, A. de, e.a. Deel 2, p. 226 kolom II.

- Een katholiek bijbelboek is het vertaald Duits werk van Businger (1883¹, 1948¹⁹). Er bestaan bewerkingen van verschillende auteurs. In de eerste druk van 1883 staat al dat "vele aartsbisschoppen en bisschoppen van Zwitserland, Duitschland en Amerika aan deze Bijbelsche Geschiedenis niet alleen hunne goedkeuring schonken, maar haar ook ... hebben aanbevolen." Vandaar de vertalingen "reeds in zoovele andere talen." Hier blijkt de doorwerking van de Duitse beweging in het begin van de 19e eeuw om de katechese een meer bijbels karakter te geven¹⁶.

- Vanaf 1912 zijn er tientallen jaren lang verschillende bewerkingen van de Duitse bijbeluitgave van Dr. Ecker verschenen. In de titels staat telkens "voor onze kinderen" of "voor onze jeugd". Misschien is dat de reden dat er omschrijvende teksten staan: Gen. 39 over de vrouw van Potifar wordt: "... ondeugende vrouw. Zij wilde Jozef tot zonde verleiden." En in plaats van "Mozes sloeg de Egyptenaar dood" (vgl. Ex. 2:12): "trad hij krachtig voor hen op". Voor de profeten is er aandacht, er zijn ook teksten van de Kleine Profeten.

- Van B. en C. Kloostermans zijn er veel bijbelboekjes verschenen, zowel voor de school als voor het huisgezin. Zij verdelen de onderwerpen over de verschillende leeftijdsgroepen. Ook de Spreuken en andere Wijsheids-literatuur krijgen aandacht.

- J. Eyckeler slaat een nieuwe richting in, wat blijkt uit de titel "Uit de Geschiedenis van het Oude Israël Naar gegevens van de H. Schrift, de Aardrijkskunde, de Archeologie en de Profane Geschiedenis." Tussen 1935 en 1955 zijn deze boeken verschenen. In de tweede serie "Bijbelse Geschiedenis voor de jeugd", die vanaf 1950 verschijnt, staan minder aardrijkskundige en historische bijzonderheden en gaat het meer om de bijbelse kern.

- C. Biemans heeft tussen 1939 en 1957 verschillende uitgaven geschreven. Hierin is een opbouw van de onderwerpen, zo worden bijvoorbeeld in het eerste deel nog niet de zondvloed, het boek Job en de splitsing van het rijk besproken.

- fr. Bellarminus, B. Mol. Onder beide namen schrijft hij tussen 1939 en 1968 in samenwerking met anderen verschillende bijbeluitgaven. Opvallend is dat daarin koningen worden genoemd die elders zelden of nooit gevonden worden, zoals: Jehu en Jerobeam II.

- A. Timmermans wordt in de beide bijbelrapporten¹⁷ niet aanbevolen.

- In de latere jaren van de twintigste eeuw vallen enkele uitgaven op. W. Spekking geeft een hertaling van een aantal verhalen uit de Willibrord-bijbel. Maar ook geeft hij enkele fragmenten van de Profeten, de Psalmen en Job.

- Het vertaalde werk van A.M. Cocagnac treft vooral door het visuele: de illustratie vraagt alle aandacht, er staat slechts een korte tekst bij. Voor de ouders geeft ieder boekje een toelichting als hulp om met hun kleuter te spreken over de bijbelse boodschap.

' 3.2 Katholieke uitgaven over de Bijbel

- In 1917 schrijft P.G. Groenen dat paus Leo XIII een "bijbelse inleiding" aanbeveelt. Het duurt een tijd voordat dit via de priesteropleiding tot in de scholen is gerealiseerd.

16. Heidt p. 418.

17. Terborgh: Rapport Kinderbijbels. Posthumus/Koek: Kinderbijbels vergeleken.

- L. Knuveler bespreekt in 1937 de "Neubau des (kath.) Religionsunterrichts" van Kautz. Deze stelt in het centrum van het godsdienstonderwijs het onderricht in Bijbelse Geschiedenis. Knuveler zegt: "Dat Kautz hierin goed gezien heeft, moge mede blijken uit de nieuwe Eerste Katechismus die ons Episcopaat voorgeschreven heeft en die ook rond de Bijbelse Geschiedenis gegroepeerd is."

- Bijbelkennis is ook een examenvak geweest op het R.K. MULO-examen (scholen voor Meer Uitgebreid Lager Onderwijs telden veel leerlingen). Het Repetitieboek heeft 28 lesjes Oude Testament en 28 lesjes Nieuwe Testament, elk ongeveer een pagina. Het begin is: "Na de zonde van de eerste mensen beloofde God terstond een Verlosser." Over Noach staan er enkele zinnen. Iets uitvoeriger gaat het over Abraham, Melchizedek en Izak. Over Jakob 1 à 2 alinea's, ook over Jozef. Maar over Mozes enkele lessen. Er is een lesje over de Israëlische eredienst, de woestijngebeurtenissen, de verovering, de Richters, Heli/Samuël, Saul, Saul en David. Over David nog twee lesjes, een over Salomon, de Scheuring, de Profeten. Van hen worden alleen de namen genoemd: Elia, Elisa, Jesaja, Jeremia, Daniël, Ezechiël. Er zijn "kleine profeten, o.a. Micha, Haggai, Maleachi". Dat is heel summier. Dan lesjes over het Rijk Israël, het Rijk Juda, de Ballingschap, de Terugkeer, de Makkabeeërs, de Romeinen, de Belofte, de Voorspellingen, de Voorafbeeldingen, tenslotte enkele jaartallen.

- Als voorbeeld van een werk over het Oude Testament kan dienen: J.F. van de Gent: Israëls opgang (1957¹ en nog een tweede druk). De verschillende hoofdstukken bespreken: de verhouding tot het Nieuwe Testament, de inspiratie van de Bijbelboeken, de literaire genres, de ontwikkelingsgang der openbaring en de Bijbelse oergeschiedenis. Dit gebeurt vanuit een katholieke visie op de boeken van het Oude Testament, zoals in katholieke kring gebruikelijk.

' 3.3 Katholieke uitgaven over godsdienstonderwijs

- In het Handboek der Katholieke Godsdienstleer van J.L. van Mulukom (1911-1912¹, 1935⁶) staan slechts allerlei bijbelse verwijzingen. Ook staan er vragen in zoals: "Toon eens aan uit de H. Schriftuur a. Dat de Engelen bestaan." (e.d.)

- De "Roomsch-Katholieke Godsdienstleer" van M.F. Dekkers beleeft tussen 1917 en 1959 tientallen drukken. De drie delen over de Geloofsleer, Zedenleer en Genadeleer bevatten in hun uiteenzettingen veel citaten uit allerlei bronnen, ook uit de Bijbel. Opmerkelijk is dat de "Afdeeling De bronnen des geloofs" begint met "Hoofdstuk 1 De H. Schrift."

- Dat de katechismus in bijbelse richting wordt omgebogen blijkt in "De Eerste Katechismus" van 1933 met lesjes over de Schepping, de Engelen en duivels, Adam en Eva en de belofte van de Verlosser.

- In het katholiek godsdienstonderwijs komt vernieuwing door "Het Rijk Gods" van W.Bless, S.J. (1942^{1en2}, 1947⁶). Na bespreking van de gebruikelijke onderwerpen schepping, val van de engelen enz. volgt: "Op enige belangrijke punten van het Oude Verbond gaan wij nu nog nader in." De bekende figuren worden besproken, daarbij veel teksten uit de Psalmen en enkele Profeten.

- E. Hell betoogt in zijn Godsdienstdidactiek (1955) dat de bijbelles niet moet bestaan in het vertellen van spannende verhalen met daarna het gevaar van moraliseren. Hij verwoordt de nieuwe visie: "God incarneert zich a.h.w. in zijn volk en openbaart zich zo aan ons." Bij de keuze van bijbelonderwerpen moet allereerst de grote lijn van de heilsgeschiedenis worden aangehouden en vervolgens een beeld van de Bijbel worden gegeven. Deze omvat behalve geschiedenis ook leerboeken. In zijn verscheidene uitgaven van zijn "Godsdiensthandboek" (1947¹, 1957⁶) komt het Oude Testament wel aan de orde, maar

- Bijbelse onderwerpen krijgen ruime aandacht in het werk van fr. Bellarminus Mol (1940¹), ook in zijn godsdienstmethode "Op weg" vanaf 1954.
- De godsdienstmethode "Met Brandend Hart" biedt een "Katechetische Handleiding op Liturgisch-Bijbelse Grondslag". Als in het eerste leerjaar (br. Conrad 1956¹, 1961⁴) komen de kinderen in aanraking met de thema's schepping, engelen, paradijs, zondeval, belofte, Abraham en Izak. In de delen voor de hogere leerjaren krijgen de bijbelse onderwerpen een ruime plaats.
- In 1957 schrijft H. Hollander over het "streven naar eenvormig godsdienstonderwijs zoals Met Brandend Hart." Dat houdt in dat er geen "bijbelse geschiedenis" meer moet worden gegeven. Die term geeft aan dat dit chronologisch gebeurt. Hij is van mening: Beter is, dat wij trachten vanuit de bijbelles een uitzicht te geven op katechese ... en wijzen op de heilsbetekenis van dit historisch feit voor dit kind nu.
- De "Grondlijnen voor een vernieuwde schoolkatechese" zien in 1964 als taak van de katechese "het actuele mens-bestaan in zijn heilsdimensie te doorlichten". Dit doorlichten van het dagelijks leven is niet in tegenstelling tot wat gebeurt in een bijbelse en liturgische katechese, maar geschiedt juist daardoor."
- In 1964 verschijnt van het HKI het "Programma voor de lagere school", een concretisering van de "Grondlijnen voor een vernieuwde schoolkatechese". Voortaan dient de katechese liturgisch-bijbels te zijn. Tot nu toe waren er vaak aparte bijbellessen. Dat gaf aanleiding tot doublures. Vandaar dat de H. Schrift nu pas in de zesde klas als zodanig aan de orde komt want dan pas "begint er een aanvoelen te ontwaken voor enig historisch perspectief." Wel moet al eerder de Bijbel verteld worden, eventueel voorgelezen, in klas 3 en 4 het Nieuwe Testament, in 5 en 6 het Oude Testament. Voor de zesde-klassers geldt: "Wat het Oude Testament betreft mogen wij tevreden zijn, als zij in heel grote lijnen een idee hebben van de geschiedenis van het Volk Gods." Daarnaast is kennis van enige realia nuttig: het H. Land, Jerusalem, de tempel. Voor het invoeren van de Bijbel wordt een celebratie aanbevolen.
- Na lange tijd gecentreerd te zijn geweest rond een katechismus wordt voor het katholiek godsdienstonderwijs na tientallen jaren discussie de katechismus voor de lagere school in 1964 afgeschaft¹⁸. Er komt een katechetisch programma voor in de plaats. "Vooral de Bijbel is hier van groot belang, maar wordt wat (de) behandeling betreft geselecteerd aan de hand van de vraag: "Zijn de ervaringen van deze kinderen in dit konkrete traditiegebeuren in te voegen. De katechese kan alleen datgene van de Bijbel en traditie gebruiken, wat betekenis kan hebben voor het leven van de kinderen nu naar een toekomst toe."¹⁹
- In de "Handleiding voor geloofsopvoeding op de basisschool" herhaalt H.Hommes in 1984 wat anderen reeds bepleitten: "niet alleen de bekende verhalen ... maar ook fragmenten uit de profetische boeken, uit het Hooglied en de Spreuken, uit de Psalmen."
- Nu worden als methoden o.a. op katholieke scholen gebruikt²⁰: "Beloofd blijft beloofd" (1986v.), "Trefwoord" (1994 tot nu) en "Reis van je leven" (1999). De joodse Bijbel komt er thematisch aan de orde, in de twee eerstgenoemde uitgaven zijn dat vrij volledig de bekende onderwerpen, in de laatstgenoemde methode wat minder.

18. Zie het overzicht: Lemmens p. 82v; Van der Heide p. 228v en 365v.

19. Van den Ende, p. 49-50.

20. Literatuurlijst resp.: Bosch, Kraaikamp-Willemsen en Cambré.

' 4 Niet specifiek katholieke of protestantse uitgaven

In de laatste jaren zijn de kinderbijbels vaak niet meer duidelijk op protestantse of katholieke kinderen gericht. Uitgaven die al jaren geleden zo waren opgezet zijn: "Bijbel voor de kinderen" van J. Klink (1959¹, 1992)¹⁷; "Wat de Bijbel ons vertelt (K. de Kort, illustrator, 1966-1971¹, herdrukken in andere vorm tot 2002); "Verhalen over God, de mensen en de wereld: Tora en Profeten" van M. Roolfs (1968¹, 1984²); "De nieuwe kinderbijbel" door A. Edwards (1968¹, 1981⁵).

- J. Klink brengt Bijbeluitgaven voor kinderen samen met hun ouders. Zij geeft een inleiding in de bijbelse boodschap op een geheel nieuwe manier. De eerste uitgaven hebben als toevoeging "met zingen en spelen". Vermeld wordt: zij worden "reeds jaren lang gebruikt op Protestantse en Rooms katholieke scholen."

- "Wat de Bijbel ons vertelt" heeft goede recensies. Verschillende deeltjes zijn later verschenen in de series "Op weg naar het Beloofde Land" en "Naar het Beloofde Land".

- M. Roolfs wijkt in een aantal opzichten af van wat andere auteurs brengen. Zij schrijft: "De grote lijn: verhalen over de geschiedenis van God en de mensen, zoals die zijn gegroeid in de gedachtenwereld van het oude Israël en neergelegd in het grote Boek, opdat elke generatie daaruit telkens opnieuw de wijsheid kan putten die nodig is om onze wereld tot een bewoonbare wereld uit te bouwen²¹". Heel knap vertelt zij de verhalen, zij geeft toelichtingen, zij laat blijken dat het verhalen zijn die ooit zijn verteld en later opgeschreven. Waar verschillende opvattingen zijn, geeft zij dat aan, kortom, zij vermijdt een aantal valkuilen die bij andere auteurs aantoonbaar zijn.

- Voor Edwards geldt de kritiek dat het "onbegrijpelijk" is dat in een kinderbijbel sommige stukken zijn opgenomen "zoals bijv. de opsomming van de vorsten van Israël (Num. 1)."²²

- Later komen er meer van dergelijke "oecumenische" uitgaven, o.a.: de Startersbijbel en de Kijkbijbel (300.000 exemplaren reeds). De Kijkbijbel heeft een digitale versie: de Klikbijbel. Deze is interactief: quiz met meerkeuzevragen, geheugenspel e.d.

- De "Kinderbijbel in woord en beeld" van Alexander heeft merkwaardige zinnen: "De inwoners van Sodom leefden er maar op los. Het waren luie smulpapen." (p. 15) "Noömi wist dat Boaz 's avonds op de dorsvloer zou zijn om er zeker van te zijn dat niemand zijn koren kwam stelen." (p. 74)

' 5 Openbaar onderwijs

"Volgens grondwettelijk voorschrift moet het openbaar onderwijs gegeven worden 'met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen'. Wel kunnen godsdienstonderwijs en humanistisch vormingsonderwijs (in het voortgezet onderwijs) gegeven worden, onder verantwoordelijkheid van de kerken resp. het Humanistisch Verbond, maar deze lessen behoeven niet verplicht gevolgd te worden²³.

21. Alleen in de eerste druk, geciteerd in Terborgh: S 126 = D 91.

22. Posthumus p. 93.

23. Standaard Encyclopedie voor Opvoeding en Onderwijs Deel 4, p. 81.

In het openbaar onderwijs is lang absolute neutraliteit nagestreefd zodat er bijvoorbeeld geen bijbelverhalen werden verteld. Tegen het midden van de 20e eeuw is er een langzame evolutie begonnen naar het erkennen van "de Bijbel als grondslag van onze Christelijke beschaving en culturele vorming". Een daartoe ingestelde Commissie zegt in haar rapport²⁴ dat die evolutie blijkt uit het invoeren van "Bijbelfragmenten" (1931¹, 1942⁷) van G. Flipse "in meerdere Openbare Scholen". Er wordt gepleit dat de klasseonderwijzer dit doet. Een wetswijziging is daarvoor niet nodig. Daarnaast blijft er volgens art. 26 van de L.O.-wet de mogelijkheid tot godsdienstonderwijs door iemand anders.

- Het boek van G. Flipse is een uitgave die een indicatie geeft hoe de Bijbel besproken kan worden zonder aan het openbare karakter van de school tekort te doen: "Er is getracht door objectieve behandelingswijze zoveel mogelijk gevoeligheden te ontzien. Daarom zijn de fragmenten ook aan de Statenvertaling ontleend." Er zijn hoofdstukken met achtergrondinformatie (over de Bijbel, het land van de Bijbel, Mesopotamië, enz.). Enkele fragmenten zijn uitvoerig (o.a. Abraham, Izak, Jakob, Jozef, Mozes); andere zijn samengevat: het verhaal van de drie mannen bij Abram wordt niet verteld, alleen staat er over Izak: "naar de goddelijke belofte geboren". Opvallend is dat in het verhaal van Lot zijn vrouw ontbreekt. Van Jozef en de vrouw van Potifar wordt alleen gezegd dat er een "valse beschuldiging" was. De Uittocht vindt plaats "nadat vele rampen" waren gebeurd, waarbij staat dat er "tien plagen" waren, meer niet. Het hele boek Jozua wordt weergegeven als volgt: "Onder bloedige strijd vestigden de Israëlische stammen zich eerst in het Overjordanse en daarna, onder aanvoering van Jozua, in het West-Jordaanland." Na de beschrijving van het land worden de "Richteren" genoemd en soms even besproken: Gideon (één alinea), Jefta, Simson (drie alinea's) en Samuël (drie alinea's). Deze beknoptheid geldt ook voor Amos en Hosea. Volledige bijbelpassages zijn er o.a. over Melchizedek, het offer van Izak, Rebekka (3,5 pagina), Esau (3,5 pagina: de linzen en het bedrog door Jakob), Jozef (3 pagina's jeugd en 13 pagina's Egypte). Samenvattend kan gezegd worden dat van de meeste bijbelboeken wel iets aan de orde is, maar dat vanuit bovengenoemde criteria een ongebruikelijke keuze van verhalen blijkt.

' 6 De voorzichtige conclusies

Na deze gegevens over veel-herdrukte Bijbeluitgaven rijst weer de vraag: "Wat leren Nederlandse kinderen van de Joodse Bijbel?" Inmiddels is duidelijk geworden:

- Bij het vergelijken van een bijbels onderwerp in verschillende uitgaven blijkt dat er allerlei verschillen zijn: een onderwerp kan zeer uitvoerig besproken worden, soms wordt ongeveer de tekst van de Bijbel gevolgd, ook kan die tekst op een vereenvoudigde manier worden weergegeven en tenslotte kan hij ook beknopt worden samengevat.

- Van deze verhalen worden de details òf uitvoerig weergegeven, òf beknopt, òf weggelaten. Er kunnen allerlei toevoegingen bij komen, los van de tekst van de Bijbel. Namen worden in de ene uitgave wel vermeld, in een andere niet, b.v. van de koningen van Israël of Juda. Voor de zogenaamde Kleine Profeten geldt hetzelfde: soms een bespreking in een of meer pagina's, soms enkele verzen of enkel de naam binnen een opsomming.

- Het bovenstaande betreft alleen wat er bekend is over de inhoud van de genoemde werken. Maar hoe worden ze gebruikt? Volledig? Met toevoegingen van weggelaten verhalen? Wordt er uitvoerig een verhaal verteld met allerlei details, waarna de leerlingen een tekst lezen waarin die details niet voorkomen? Zo bestaan er veel onduidelijkheden.

- Ongrijpbaar is het persoonlijk element bij ieder kind: heeft het één, twee of zelfs meer bijbeluitgaven gelezen? Welke? Naast de besproken bijbelboeken zijn er tientallen andere die niet zoveel drukken kennen.

- De invloed van de secularisatie is groot. Veel kinderen en veel volwassenen zijn niet op de hoogte van bekende gebeurtenissen van de Bijbel. Gelukkig zijn er tekenen dat de belangstelling voor de Bijbel toeneemt.

- Als tenslotte een antwoord volgt op de gestelde vraag, dient daarbij bedacht te worden, dat dit geen sluitend antwoord is. Anderzijds is het ook geen overzicht dat uit de lucht is gegrepen. Het "Rapport Kinderbijbels" spreekt over "het feit dat vrijwel alle kinderbijbels - als het ware volgens een stilzwijgende afspraak, die teruggaat tot de historische benadering in de 19e eeuw - zich beperken tot die bijbelgedeelten die kennelijk 'historisch' het meest belangwekkend zijn: in het Oude Testament Genesis tot en met Koningen²⁵."

De onderwerpen van ongeveer dertig uitgaven die besproken zijn, worden nu weergegeven in de volgorde van de Hebreeuwse Bijbel. Het patroon dat zojuist hierboven genoemd werd, is herkenbaar. Onderwerpen die minder vaak voorkomen, staan tussen haakjes. Zie pagina 11.

GENESIS: Schepping, paradijs, zondeval, belofte, Kaïn en Abel, Noach, toren van Babel, Abram, roeping van Abra(ha)m, Lot, (Melchizedek), (Hagar), de drie bezoekers, Sodom, Izak, Izak geofferd, Rebekka gekozen, Esau en Jakob, de Jakobs ladder, Jakob en Rachel, Jakob en Laban, Jakob wordt Israël, (ontmoeting met Esau). Jozef de dromer, naar Egypte, (de vrouw van Potifar), de dromen, onderkoning, hongersnood, de broers reizen naar Egypte, de beker van Jozef, Jozef maakt zich bekend, Jakob naar Egypte.

EXODUS: Onderdrukking, Mozes in het mandje, Mozes vlucht, het brandend braambos, met Aäron naar Farao, tien plagen, Paasmaal, uittocht, water, kwartels, manna, gebed met geheven handen, wetgeving bij de Sinaï, voorschriften voor de eredienst, twee stenen tafels, het gouden kalf.

LEVITICUS: (soms iets over de eredienst.)

NUMERI: Twaalf verspieters, (Korach/Dathan/Abiram), (de koperen slang), Bileam.

DEUTERONOMIUM: Dood van Mozes.

JOZUA: Jozua, Jericho.

RICHTEREN: Debora, Gideon, (Jefta), Simson.

1 SAMUËL: Geboorte van Samuël, de zonen van Eli, roeping van Samuël, (de ark verloren), Saul als koning, zijn ongehoorzaamheid, David gezalfd, David met Saul, David en Goliath, David vlucht, David en Jonathan, David spaart Saul twee maal, dood van Saul en Jonathan.

2 SAMUËL: David treurt, verovering van Jeruzalem, Bathseba, vlucht voor Absalom, dood van Absalom.

1 KONINGEN: Salomo, wijsheid: de twee moeders, de tempel, de koningin van Scheba, afgoderij, de scheuring, Jerobeam, koning Achab, Elia, (de weduwe van Sarfath), de Baälpriesters, (Elia in de grot), roeping van Elisa, (de wijngaard van Naboth).

2 KONINGEN: Elia stijgt op, (Elisa en de olie van de weduwe), Naäman, (Jehu), Izebel, (Hizkia), (Josia), ondergang van het Noordrijk, (afgoderij), Jeruzalem verwoest.

JESAJA en JEREMIA (soms enkele profetenwoorden).

EZECHIËL: (zelden).

DE KLEINE PROFETEN: JONA dikwijls. (De namen van: Hosea, Haggai, Zacharia, Maleachi).

PSALMEN: (soms een of meer psalmen of psalmfragmenten).

JOB: wordt vooral in katholieke werken wel besproken.

SPREUKEN: (soms enkele spreuken, als voorbeeld van Salomons wijsheid).

RUTH: Ruth en Boaz.

(HOGLIED, PREDIKER, KLAAGLIEDEREN: soms de naam alleen).

ESTER: het verhaal (en soms het Purimfeest).

DANIËL: de drie mannen in de vuuroven, Daniël in de leeuwenkuil.

EZRA en NEHEMIA: Terug uit Babel.

1 EN 2 KRONIEKEN: (meestal samengenomen met 1 en 2 Koningen.)

Deuterokanonieke boeken (niet in de protestantse uitgaven):

TOBIT en JUDIT: het verhaal.

1 en 2 MAKKABEEËRS: Mattatias, Judas de Makkabeeër, Elazar, de moeder en de zeven broers.

DANIËL: (Susanna).

Voor wat niet wordt besproken in een aantal uitgaven: zie Bijlage 1.